

Kieli, valta ja todellisuus

Jaakko Anhava

Kolme vuotta sitten (*Virittäjä* 4/1994, s. 543–550, seuraavassa: *Vir.*) germaanisen filologian emeritusprofessori Lauri Seppänen julkaisi artikkelin 'Hallitsijan kielitieto'. Kirjoituksen uusi versio 'Kieli ja valta', etenkin teoreettisen johdannon osalta melkoisesti uusittu, ilmestyi tuoreessa kokoomateoksessa *Kielen vallassa* (toim. Matti Mälkiä & Jari Stenvall, Tampere University Press 1997; s. 51–59, seuraavassa: *KV*). Siihen, mitä seuraavassa sanon, johdatusjaksojen eroilla ei ole merkitystä: Seppäsen argumentit näkemystensä puolesta ovat molemmissa versioissa samat. Ne antavat aiheita vakaviin huomautuksiin.

Seppäsen kirjoitus on filosofista pohdintaa, mikä oikeastaan jo tarkoittaa, että se ja sen kirjoittaja ovat immuuneja kaikelle empiiriselle vastaeviensille. Sen aihe myös on yksi kielitieteen ja filosofian ikuisuusksymyksiä, johon ei koskaan saatane yksiselitteistä vastausta: kielen vaikutus ajatteluun. Tämän ei kuitenkaan pitäisi olla syy ainakaan lukijoille olla käyttämättä järkeään.

Seppäsen kirjoitusparin teema on lyhyesti sanottuna se, että kieli on vallanpitäjille olennaisen tärkeä vaikutuskeino ("tärkein tai ainakin huokein" – *Vir.* s. 544), ja siksi he ovat pyrkineet muokkaamaan sen käyttöä, etenkin sanojen merkityksiä, omien valtapyrkimystensä mukaisiksi.

Tämä on sinänsä täysin selvää ja riidatonta: outoahan olisi, jos toisin olisi. Mutta Seppäsen tästä lähtökohdasta esittämät argumentit ja päätelmät ovat kauniisti sanottuna sangen filosofisia:

"Muutama lisäesimerkki auttaneen valaisemaan asiaa vielä tarkemmin. Yksi havainnollisimmista on nimi "Saksan demokraattinen tasavalta". Siinä on sanojen *demokraattinen* ja *tasavalta* vakiintuneet merkitykset käännetty voimakkein pääläelleen. Lännessä ei aluksi uskottu tuollaisen vääränä pidetyn nimen tuovan poliittista hyötyä ja toistettiin siksi tiheästi lausetta: "Saksan Demokraattinen Tasavalta ei ole demokraattinen eikä tasavalta". Mutta DDR:n ideologit olivat etevämpiä lingvistejä ja psykologeja. Lukuisten edeltäjiensä vankkaan kokemukseen luottaen he tiesivät, että suotuisissa oloissa sanottujen väitteiden ristiriita päättyisi tekaistun väitteen voittoon. Nimestä lausutut mielipiteet olivat yksittäistapauksia, lyhytikäisiä ja useimmiten keskenään ristiriitaisia. Nimen itsensä väite sen sijaan oli toistettava aina, kun valtiosta puhuttiin tai sitä ajateltiin, oltiinpa väitteen totuudesta mitä mieltä hyvänsä. Sen epäileminenkin kävi ajan oloon liki mahdottomaksi, koska se kielitiedon osana oli pitkäikäinen ja toistui päivittäisessä käytössä mekaanisesti lukemattomia kertoja. Ja toisin kuin yksittäiset mielipiteet nimi DDR toisti aina saman väitteen." (*KV* s. 57.)

Seppäselältä jää tyystin huomiotta paitsi se triviaali seikka, että kyseisestä maasta ainakin lännessä jatkuvasti ahkeraan käytettiin nimeä Itä-Saksa (mikä jo kumoaa sen, että sana "demokraattinen" oli toistettava aina kun valtiosta puhuttiin), myös se että nimestä DDR, jos sitä käytettiin, tuli niin lännessä kuin todennäköisesti idässäkin todella erisnimi, jota ei mielletty sen kuvaavammaksi kuin vaikka ihmisten nimiä Vuokko, Kaino, Tenho tai Tarmo. Jos idässä ja häpeällisen paljon lännessäkin oli niitä, jotka uskoivat DDR:n nimen myös kuvaavan todellisuutta, tämä ei johtunut salakavalasti valitusta nimestä vaan yleisemmästä maailmankatsomuksesta, johon kuului usko kommunismin

demokraattisuuteen. Seppäsen argumentoinnin mukaan ihmiset ilmeisesti eivät pystyisi näkemään Pekingin Taivaallisen rauhan aukion tapahtumia kesäkuulta 1989 muuten kuin hyvinä ja oikeina, olihan asialla "Kansan vapautusarmeija".

Seppänen on kylläkin varautunut näihin vastaväitteisiin korostamalla puhuvansa pitkien ajanjaksojen mitassa:

"Kielen muuttaminen vaatii onnistuakseen runsaasti aikaa ja hallitsijoiden tukea. Joseph Goebbelsille olikin tunnettuun kielisäätelyynsä (Sprachregelung) luvassa tuhat vuotta, mikä olisi hyvin riittänyt. - - Kuten DDR:ssäkin aika kuitenkin loppui pahasti kesken. Germaaniruhtinaat, jotka viitisensataa vuotta jKr. alkoivat kääntää pakanallisia alamaisiaan kristinuskoon, panivat sen sijaan alulle mullistuksen, joka on epäilemättä Euroopan kulttuurihistorian syvällisin. Sen ensimmäinen vaihe oli jälleen kielen uudistus. Ruhtinaat teetättivät tiukat kielisäännöt, joiden noudattamista valvoi sotilaiden miekka. Kielletyksi tuli mm. pakanauskon ehkä tärkein sana *wurt*, joka tarkoitti maailmaa ja jumaliakin hallitsevaa kohtaloa. Samalla käsitekin vähitellen hävisi ja kristittyjen Jumalalle tuli tilaa. - - Germaaniruhtinaiden kielenuudistuksen suurmenestyksen takasi tietenkin kristillisten hallitusten tuki, jota on jatkunut keskeytyksittä nyt jo lähes 1500 vuotta." (KV s. 57–58.)

Tiettömien metsien peittämässä varhaiskeskiajan Euroopassa germaaniruhtinaiden sotajoukot selvisivät hädin tuskin edes valtiovallan alkeellisimmasta tehtävästä, veronkannosta. Joka kuvittelee, että näissä oloissa kukaan olisi keihäin ja miekoin pystynyt valvomaan alamaistensa kielenkäyttöä, on todellakin alistanut kaikki tosiasiat kielitiedolleen. Toinen seikka: eiköhän siihen, että DDR:n kielisäätelyltä "aika loppui pahasti kesken", mahtanut vaikuttaa se ristiriita, jonka kansalaiset kokivat vallitsevan valtion ylevän nimen ja todellisuuden välillä; filosofisesti kouluttamattomia kun olivat, he eivät piitanneet siitä, ettei tällaista ristiriitaa Seppäsen määritelmien mukaan voi olla olemassakaan.

Toisin kuin Seppänen esittää, kielestä on kysymys tuskin lainkaan. Amerikkalainen kommunisti ja neuvostoliittolainen toisinajattelija käyttivät sanaa *demokratia* aivan eri merkityksessä kuin ympäröivä yhteiskunta, mutta ei voida sanoa, että kumpikaan olisi puhunut tai kirjoittanut englannin tai venäjän kieltä väärin ja etteivät heidän maanmiehensä olisi kyenneet ymmärtämään heidän sanomaansa (juuri sen vuoksihan mielipiteitten julkistaminen oli neuvostoliittolaiselle vaarallista ja amerikkalaiskommunistillekin ajoittain epämuikavaa).

Jos maailmassa lainkaan on kieltä, joka arkisia vivahteitaan myöten on uskonnon ja sen arvojen ja ideologian läpituokema, se on arabia. Islamin "keskeytyksittä nyt jo lähes 1400 vuotta" jatkuneen kielenmuokkauksen ja "hallitsijoiden tuen" olisi pitänyt jo ajat sitten tehdä mahdottomaksi olla arabialainen ateisti. Mutta sekä lukuisat vuosisatojen takaiset oppineet että tämän päivän intellektuellit ovat moitteettomalla, rikkaalla arabian kielellä osoittaneet, ettei asia ole näin. Kun arabikansojen syvät rivit edelleen ovat hartaita muslimeja, syy on muualla kuin arabian kielessä.

Seppänen antaa kotoisemmankin esimerkin: "Viime aikoina suomalaiset ovat ihmeekseen havainneet, että kun ottaa ventovieraan auton, ajaa sen romuksi ja jättää ojaan, nykyinen laki ei kutsukaan sitä enää varkaudeksi tai muuksi rumaksi teoksi, vaan luvattomaksi käyttönotoksi, josta rangaistus on varkautta lievempi. - - Kun tämä tie on kuljettu loppuun, on saavutettu se, missä Kurt Hager [= Itä-Saksan alkuvuosien pääideologi] epäonnistui, nimittäin yhteiskunta, joka ei tunne varkautta. Siihenhän riittää pelkkä uskomuksen muutos, itse fyysisen teon lakkaaminen ei ole tarpeen." (Vir. s. 548.)

Hämäriä ja siloittelevia termejä on aina tarpeen vastustaa, ja taivas tietää, mitä lainsäätäjien päässä on liikkunut heidän ottaessaan käyttöön "luvattoman käyttöönoton". Mutta miten lienee Lauri Seppäsen johtopäätösten suhteen?

Ainakin hänellä on rajaton luottamus siihen, miten pitkälle kansaa voi pettää - missä hänen ajattelunsa merkillisesti yhtenee hänen päällisin puolin arvostelemiensa (?) vallanpitäjien kanssa.

Kuinka pitkälle nimityksen muutokset todella auttavat – eli oliko Seppäsen siteeraama, huomattavasti häntä osuvammin asioita pohtinut George Orwell oikeassa?

Vaikka Suomen viranomaiset ovat koko itsenäisyytemme ajan ja kai kauemminkin tehneet kansalle tutuksi paperi-ilmausta "alkoholin vaikutuksen alaisena", se ei ole heikentänyt suomalaisten tunnettua kykyä luoda ilmeikkäitä ja riemukkaita humalatilän nimityksiä. Armeijan terminologia, ohjesäännöt ja koko kielenkäyttö on tarkoituksellisesti kehitetty luomaan myönteistä kuvaa esimiesten ja alaisten suhteesta (ja jos ei vielä meillä niin muualla sillä on tässä vuosisatainen perinne ja hallitsijain tuki); joka ei tiedä, kuinka hyvin asiassa on onnistuttu, selailkoon sotilaslangin sanakirjaa.

Olellainen seikka, joka osoittaa Seppäsen olevan väärässä asiansa ydintä myöten, on se muustakin kuin vallan kielestä tuttu ilmiö, että eufemismit (= kaunistelevat ilmaukset) helposti ja nopeasti menettävät tehonsa: niiden tarkoitteen "todellisuus" on niin vahva, että alun perin kaunistelevalle nimelle muuttuu itse vuorostaan kielteisen sävyiseksi.

Kansalainen, joka pelkää oman autonsa "luvatonta käyttöönottoa", tuskin kauan tuntee tämän ilmauksen sävyä kovin myönteiseksi. 50-luvun termin *alikehittyneet* maat muuttamisella myönteisemmän kaikuisiksi *kehitysmaiksi* on tuskin ollut toivottua vaikutusta (vrt. esim. laatuarvostelmaan "kehitysmaatasa"). Ja vaikka Jugoslavian sodasta tutuksi tulleen *etnisen puhdistuksen* ottivatkin alkujaan käyttöön serbit nimenomaan kaunistelemaan tekojaan, sillä on jo nyt varmaan muidenkin kuin minun korvissani kolikko kajahdus.

Ehkä olen kuitenkin ollut liian ankara Seppäselle. Voihan olla, ettei todellisuuden olemassaoloon ole enää mahdollista uskoa, kun on ajautunut siitä näin kauas:

"Voittaakseen väärän uskomuksen tieteellisen tiedon avulla opettaja ilmoittaa luokalleen, ettei *valaskala* olekaan kala. Oppilaat saattavat hyvinkin muistaa opettajan merkillisen ilmoituksen seuraavaan tenttiin saakka, koska siitä on hyötyä, mutta tuskin sen koommin. Normaalisissa arjessa on samantekevää, minkä eläinlajin otus tuo merielävä on. *Valaskala*-sanaa he sen sijaan eivät hevin voi unohtaa, koska ilman käsitettä ei koko otusta voisi edes ajatella. (Sivuutan tässä sanan *valas*.)" (KV s. 56–57.)

Parempi olisi olla sivuuttamatta – sillä sehän on vuosikymmenten mittaan lähes tykkänään syrjäyttänyt *valaskalan*, mikä tuskin voi muusta johtua kuin siitä, että tieto tuon merielävän oikeasta luokituksesta on mennyt perille. Mutta kuinka moni koulunsa käynyt suomalainen on ennen *valaskalan* väistymistäkään enää luullut valasta kalaksi? Ja onko montakaan suomalaista, joka luulee pesukarhua karhuksi ja mustekalaa kalaksi – vaikei meillä moni ole näitä eläimiä kuin kuvista nähnyt?

Kyse ei ole tieteellisten eikä filosofisten katsomusten eroista: Seppäsen kirjoitusparin argumentointi on läpikotaisin leväperäistä ja kumottavissa alkeellisellakin arkijärjellä. Oudoksuin jo sitä, että artikkeli aikanaan läpäisi Virittäjän toimituksen kolmen esilukijan

seulan, vaikka sen taso ei vastaa opiskelijan kurssityönkään vaatimuksia, mutta nyt se on kokenut vielä uudelleensyntymisen yhteiskunnallisesti tärkeää aihetta käsittelevässä kirjassa.

Nähtävästi emeritusprofessorin arvo ja artikkeleihin sirotellut maineikkaat nimet ja hienot oppisanat ("Platonin kielikäsitys" ja "kielen kuvateoria", totta totisesti!) ovat enemmän painaneet punnittaessa Seppäsen kirjoituksen julkaisemista kuin sen asiasisältö ja argumentoinnin pitävyys.

Jaakko Anhava

Hum. kand., vapaa toimittaja ja suomentaja.